

Summary. The basis of self-determination in early youth determined by personal self-determination, which has a value - semantic nature; active determination of its position relative to socially generated system of values, determination on this basis its sense of personal existence, most voluminous personal self-determination is the process of forming semantic system, which combines the idea about themselves and the world.

According to a study of the influence of value orientations and focus on the individual professional self-determination of seniors it was found that there is influence and it is significant. Since the respondents believe that entertainment, communicating with other people, the happiness of others, the availability of good and loyal friends, financial ensuring of life is more important than cognition, public recognition and interesting work.

Key words: self-determination, personality, values, identity, professional orientation, commercialization.

УДК 37.013.42-051:316.624-056.49

Г.О. ЛУЦИК

НАПРЯМКИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ З ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Стаття присвячена дослідженню напрямків та методів роботи соціального педагога з девіантними підлітками. На основі аналізу наукової літератури встановлено, що одним з найбільш актуальних питань психолого-педагогічної науки постає проблема деструктивних форм поведінки дітей та підлітків, а також розкривається сутність і детермінанти девіантної поведінки.

Проаналізовано методи виховного впливу на підлітків, від яких залежить процес адаптації та реабілітації до нормативних вимог соціального середовища.

Ключові слова: відхилення, девіантна поведінка, девіантні підлітки, профілактика, напрямки роботи соціального педагога.

Постановка проблеми. Суспільно-економічні процеси, що проходять в Україні, відобразилися на всіх сферах суспільного життя, суттєво змінили свідомість та світогляд українців. Непроста ситуація у країні стала підґрунтям руйнування стереопитів та цінностей, зокрема спостерігається тенденція до зниження рівня вихованості молодого покоління, поширення негативних явищ, занепад моралі, відчуження від соціальних інститутів, які займаються вихованням молоді, зростання злочинності, особливо серед підлітків.

Важливим постає питання вивчення деструктивних форм поведінки підлітків, які призводять до деградації особистості, здійснюють шкідливий вплив на здоров'я дітей, стають перепорою у процесі соціалізації та здійсненні навчально-виховного процесу в закладах освіти. Означені тенденції визначають потребу у розробці та застосуванні нових напрямків та методів соціально-педагогічної роботи, з метою профілактики та подолання девіантної поведінки підлітків, враховуючи вимоги сьогодення, можливість переходу від жорстких методів перевиховання до особистісно-орієнтованої співпраці з дітьми.

На сучасному етапі розвитку суспільства особливої актуальності набуває пошук нових форм, методів та технологій роботи соціальних педагогів з профілактики та подолання девіантної поведінки.

Проблема вивчення девіантної поведінки та шляхів її попередження є визначальною у сучасній педагогіці, оскільки така поведінка перешкоджає соціалізації особистості, її становленню та формуванню, розвитку громадянської самосвідомості.

Мета статті – проаналізувати методи та форми соціально-педагогічної роботи з девіантними підлітками, окреслити основні технології роботи соціальних педагогів з профілактики та подолання девіантної поведінки.

Результати теоретичного дослідження. Феномен девіантної поведінки як багатоаспектне явище є предметом дослідження багатьох наук. Проблема девіацій викликає великий інтерес дослідників у різних галузях наукового знання: філософії, соціології, психології, педагогіці та медицині. В даний час не існує єдиної теорії девіантної поведінки, проте накопичені великі знання з даного питання у різних наукових дисциплінах.

В рамках філософських поглядів на сутність девіантної поведінки вона розглядається крізь призму системного підходу до аналізу соціальних явищ з позицій принципів системності, історизму, детермінації. Так, Т.З. Герасимів виникнення соціальних відхилень пов'язує з проблемною ситуацією, коли індивід з певних причин не може її вирішити. Девіантна поведінка порушує сформований порядок і передбачуваність вчинків особистості. Важливим наслідком соціальних відхилень можуть бути серйозні порушення або корінні зміни соціальної системи, соціальних взаємин та соціальних норм [1, с. 371-372].

На соціальному рівні девіантна поведінка трактується як одна з форм відносин між суспільством та особистістю. Тому, цілком логічним є припущення, що позбутися девіантної поведінки у суспільстві практично неможливо. В цьому ракурсі девіантна поведінка розглядається як цілком нормальна і корисна для останнього, оскільки стимулює прогресивні зміни соціальних норм та життєдіяльності людини.

Соціологи розкривають сутність девіантної поведінки через поняття аномії, розрив між цілями суспільства та схвалюваними засобами їх досягнення, конфлікту між субкультурою та панівними культурами суспільства (Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Т. Селлін, М. Міллер, Е.Сатерленд та ін.). Н.Дж.Смелзер визначає девіантність як невідповідність соціальним нормам та очікуванням. Девіація як відхилення від соціальних норм є шляхом до ізоляції, лікування, ув'язнення або іншого покарання [4].

Біологічні та медичні теорії розглядають девіації у поведінці особистості у ракурсі медико-біологічних чинників, поведінкових і психічних розладів відповідно до медичних критеріїв та класифікацій хвороб. Зокрема, вчені пов'язують виникнення девіантної поведінки з особливостями анатомічної будови людини, темпераментом та соматичною будовою людського організму, уродженим інстинктом боротьби за існування, зайвими хромосомами у людини (Ч.Ломброзо, У.Шелдон, К.Лоренц, У.Пірс та ін.). В.П.Кашенко визначає, що дефекти та недоліки фізичного, розумового розвитку можуть проявлятися у складних формах поведінки [2].

Різномасштабно досліджується ця проблема у галузях психологічної науки, зокрема у напрямках корекції та реабілітації, профілактики та інтервенції, психологічних детермінант поведінкових девіацій, попередження правопорушень тощо (С. Белічева, Е. Еріксон, О. Змановська, Н. Максимова, І.Невський, К. Роджерс Б. Скіннер, Т. Титаренко, З. Фрейд, П. Фрік Л.Шнейдер). Узагальнюючи погляди психологів на проблему девіантної поведінки можна визначити, що вона є наслідком духовних проблем, які пов'язані з внутрішньоособистісними конфліктами та неадекватним психічним відображенням дійсності, шкідливими звичками та схваленням негативних форм поведінки зовнішнім оточенням.

Педагогічною наукою висвітлюється проблеми шкільної та соціальної дезадаптації, порушення моральних, естетичних, поведінкових норм у мікросоціальному середовищі, недоліки сімейного виховання, порушення у процесах виховання, соціалізації, соціальної адаптації підлітка (Т. Алексєєнко, Б. Алмазов, В. Бочарова, І. Зверєва, Е. Ейдемільлер, Ю. Клейберг, Б. Кобзар, В.Оржеховська, Т. Федорченко). Основний акцент у дослідженні девіантної поведінки педагоги роблять на середовище виховання дитини, розкривають соціально-психологічні характеристики підлітків, які мають девіації в поведінці, показують шляхи їх психолого-педагогічної корекції, реабілітації, напрямки навчально-виховної роботи.

Та, незважаючи на численні дослідження окресленої проблематики, сучасна соціально-педагогічна практика вимагає впровадження нових підходів до виховання дітей та підлітків, які проявляють конфліктність по відношенню до ustalених соціальних норм та характеризуються деструктивними формами поведінки.

Узагальнюючи підходи до розкриття сутності девіантної поведінки можемо стверджувати, що вона визначається як складна форма соціальної взаємодії особистості, яка детермінована системою взаємопов'язаних соціальних, психологічних та педагогічних факторів. Слід також наголосити, що девіантною поведінкою визначається не окремий одиничний вчинок, а більш-менш стабільний відпрацьований механізм, який пов'язаний зі стійкими особистісними властивостями суб'єкта таких дій. Таким чином, девіантною поведінкою може називатися лише тоді, коли відхилення є не одиничними, а стійкими та повторюваними.

Девіантна поведінка зумовлена як зовнішніми несприятливими умовами розвитку особистості, так і внутрішніми мотивами, емоціями, переживаннями та спрямованістю особистості. Причиною такої поведінки є протиріччя між бажаннями, потребами особи та реальною ситуацією, в якій вона повинна прийти до того чи іншого рішення.

Тому, основною проблемою корекції девіантної поведінки особистості є питання щодо зовнішнього вираження внутрішньої структури особистості, оскільки невідповідність зовнішньої поведінки внутрішнім установкам призводить до помилки в оцінці вчинку.

Ми узагальнюємо девіантну поведінку як таку, що порушує ustalені в суспільстві соціальні норми та проявляється у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушенні процесів самоактуалізації та ухиленні від морального та етичного контролю над своєю поведінкою.

Девіантну поведінку детермінують порушення у процесах виховання, адаптації, соціалізації та самоідентифікації індивіда, які виражають специфічний спосіб засвоєння і виявлення його ціннісного ставлення до інших та суспільства, мотивованими зміною власних очікувань та соціальних норм.

Проаналізувавши детермінанти девіантної поведінки підлітків можна виділити наступні групи причин:

- соціально-економічні: зниження життєвого рівня населення, майнове розшарування суспільства, обмеження можливостей соціально схвалених способів заробітку, безробіття, доступність алкоголю і тютюну;
- соціально-педагогічні: криза інституту сім'ї, зростання кількості сімей з конфліктним стилем виховання, проблеми, пов'язані з навчанням, конфлікти з вчителями, низький соціальний статус підлітка в учнівському колективі, слабка система позашкільної зайнятості дітей і молоді;
- соціально-культурні: зниження морально-етичного рівня населення, поширення кримінальної субкультури, руйнація духовних цінностей, наростання неформальних молодіжних об'єднань, в яких домінує культ сили;
- психологічні: акцентуації характеру, реакція емансипації, реакція групування, потяг до самоствердження, задоволення почуття цікавості, бажання виглядати дорослим, потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації, інфантилізм, підвищений рівень тривожності;
- біологічні: порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму, вроджені психопатії, мінімальні мозкові дисфункції унаслідок органічного враження головного мозку, наслідки спадковості, вплив природного середовища [5, с. 350-351].

Таким чином, девіантну поведінку провокують соціально-економічні умови функціонування суспільства, акцентуації характеру та індивідуальні якості особистості, стосунки в сім'ї, конфлікти, завищені потреби, нехтування соціально-моральними нормами, соціокультурне оточення, референтні групи, міжособистісні стосунки та спілкування між людьми. Тому девіантна поведінка порушує цілісність особистості та відображається в ускладненні міжособистісних стосунків.

Соціально-педагогічна діяльність фахівців з девіантними підлітками повинна будуватися з урахуванням окреслених позицій. Змістом її є надання допомоги підліткам, які потрапили у складну життєву ситуацію, шляхом діагностування їхніх проблем, прогнозування, посередництва, інформаційно-консультативної діяльності, прямої педагогічної і психологічної підтримки, яка стимулює власні сили дитини.

Так, А.Й. Капська зазначає, що соціально-профілактична робота включає в себе соціально-педагогічну профілактику, соціально-психологічну допомогу та соціальну адаптацію і реабілітацію [5, с. 357].

На наш погляд, узагальнюючи сутність соціально-педагогічної профілактики з девіантними підлітками її можна визначити як систему комплексних заходів, які проводяться з метою виявлення та попередження причин відхилень у поведінці. Соціально-педагогічна профілактика спрямована на збереження і розвиток умов, що сприяють здоров'ю, збереженню життя дітей, а також на попередження несприятливого впливу на нього факторів соціального та природного середовища. Профілактична робота може проводитися у формі бесід, лекцій, семінарів, фестивалів, конкурсів, виставок та інше.

Соціально-психологічна допомога визначається як цілеспрямована діяльність соціальних педагогів з метою діагностики умов та факторів виникнення негативних змін у поведінці. Завдання соціально-психологічної допомоги полягає у впливі на особистість підлітка для того, щоб він самостійно навчився допомагати собі, розв'язувати численні проблеми, які викликають деструктивні форми поведінки. Соціально-психологічна допомога може надаватися як в індивідуальній, так і груповій формі, зокрема через заняття тренінгу.

Що ж стосується соціальної адаптації та реабілітації девіантних підлітків, то вона включає в себе систему заходів, спрямованих на відновлення порушених соціально-психологічних функцій та ролей, попередження переходу відхилень у поведінці в більш важку стадію. Педагогічна профілактика на даному етапі передбачає використання терапевтичних методів (різні види арт-терапії) та ставить за мету розкриття творчих задатків підлітка, які можуть протидіяти деструктивним впливам зовнішнього середовища [3, с. 36-42].

Правильно організована соціально-педагогічна діяльність спрямована на надання комплексної цільової допомоги підлітку та сприяння у розв'язанні складних життєвих проблем, які провокують девіантну поведінку. Соціальні педагоги повинні організовувати свою роботу таким чином, щоб допомогти подолати кризу та навчити підлітка самостійно змінювати життя у більш прогресивну сторону [6].

Досягнути даної мети можливо підібравши методи виховної роботи з підлітками таким чином, щоб досягнути позитивних змін у розвитку особистості та виправити недоліки у поведінці, що заважають нормальному особистісному розвитку і соціалізації.

На основі аналізу наукової літератури ми визначаємо, що соціальний педагог при організації профілактики та корекції девіантної поведінки повинен використовувати наступні методи:

- методи, які змінюють світоглядні погляди та переконання підлітків, негативне емоційне ставлення до навколишнього середовища (проведення етичних бесід, роз'яснення);

- методи, направлені на формування позитивних моделей поведінки, результатом яких буде сформованість стійких якостей особистості до цілеспрямованої діяльності та взаємодії з оточенням на основі визначених правил та зразків поведінки (створення спеціальних виховних ситуацій, виконання доручень та привчання);

- методи, які стимулюватимуть позитивний тип поведінки та допоможуть його закріпити як стійку систему дій (заохочення та покарання).

Ефективність роботи соціального педагога із девіантними підлітками значною мірою залежить від стилю організації спілкування та умов, проведення корекції. Тому, в даному процесі важливою є професійно організована взаємодія між соціальним педагогом і девіантним підлітком, яка призводить до встановлення взаємоприйнятних, довірливих стосунків, а, отже, і до профілактики та перевиховання особистості. Важливий акцент потрібно зробити на моральній підтримці, зміцненні віри у власні сили, залучення до соціально орієнтованої діяльності та активізації позитивних почуттів у підлітків. Модель взаємодії соціального педагога та девіантного підлітка повинна ґрунтуватися на основі спільних цілей, завдань, проблем, організації діяльності та знаходження спільного вирішення проблемних ситуацій.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, діяльність соціального педагога повинна спрямовуватися не лише на виправлення відхилень, які уже наявні у поведінці підлітка, а й створення передумов щодо його подальшого розвитку, позитивної соціалізації та інтеграції у соціум. Для організації роботи по профілактиці та подоланню девіантної поведінки слід звернути увагу на вивчення мотивів, причин і умов, які сприяють її виникненню й розвитку; змісту потреб особистості дитини, особливості емоційно-вольової сфери та характеру.

Виконане теоретичне дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Тому перспективами подальшого вивчення особливостей профілактики та подолання девіантної поведінки ми вбачаємо у розробці інноваційної моделі виховного впливу на особистість підлітка в умовах інтернатних закладів.

Список використаних джерел

1. Герасимів Т.З. Девіантна поведінка особистості: філософсько-правовий вимір [Текст]: монографія / Т.З. Герасимів; Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. – Л.: [б.в.], 2009. – 524 с.
2. Кащенко В.П. Педагогическая коррекция [Текст]: Исправление характера у детей и подростков. / В.П. Кащенко. – М.: Просвещение, 1984. – 223с.

3. Пихтіна Н.П. Профілактика девіантної поведінки дітей і молоді: психолого-педагогічні та соціально-правові аспекти [Текст]: навч. посіб. / Н.П.Пихтіна, М. П. Пихтін, Т. Є. Федорченко ; за заг. ред. проф. В. М. Оржеховської ; Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. - Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2014. – 399 с.
4. Смелзер Нейл Дж. Проблеми соціології [Текст]. Георг-Зімелівські лекції, 1995. / Дж. Нейл Смелзер; Перекл. з англійської В.Дмитрук. – Львів: Кальварія, 2003. – 128 с.
5. Соціальна педагогіка [Текст]: підручник / за ред. проф. А.Й Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488с.
6. Шевців З.М. Основи соціально-педагогічної діяльності [Текст]. Навч. посіб. / З.М. Шевців. – К.: Центр учбової літератури, 2012 – 248 с.

References

1. Herasymiv T.Z. Deviantna povedinka osobystosti: filosof's'ko-pravovyy vymir [Tekst]: monohrafiya / T.Z. Harasymiv; L'viv's'kyu derzh. un-t vnutrishnikh sprav. - L.: [b.v.], 2009. - 524 s.
2. Kashhenko V.P. Pedagogicheskaja korrakcija [Tekst]: Ispravlenie haraktera u detej i podrostkov. / V.P. Kashhenko. – M.: Prosveshhenie, 1984. – 223s.
3. Pykhtina N.P. Profilaktyka deviantnoyi povedinky ditey i molodi: psykhologo-pedahohichni ta sotsial'no-pravovi aspekty [Tekst]: navch. posib. / N.P.Pykhtina, M. P.Pykhtin, T. Ye. Fedorchenko; za zah. red. prof. V. M. Orzhekhov's'koyi; Nizhyn. derzh. un-t im. Mykoly Hoholya. - Nizhyn: NDU im. Mykoly Hoholya, 2014. - 399 s.
4. Smelzer Neyl Dzh. Problemy sotsiolohiyi [Tekst]. Heorh-Zimelivs'ki lektsiyi, 1995. / Dzh. Neyl Smelzer; Perekl. z anhliys'koyi V.Dmytruk. – L'viv: Kal'variya, 2003. – 128 s.
5. Kaps'ka A.Y Sotsial'na pedahohika [Tekst]: pidruchnyk / za red. prof. A.Y Kaps'koyi. – K.: Tsentr uchbovoyi literatury, 2009. – 488s.
6. Shevtsiv Z.M. Osnovy sotsial'no-pedahohichnoyi diyal'nosti [Tekst]. Navch. posib. / Z.M.Shevtsiv. – K.: Tsentr uchbovoyi literatury, 2012 – 248 s.

Резюме. Стаття посвячена дослідженню напрямлений і методів роботи соціального педагога з девіантними подростками. На основі аналізу наукової літератури встановлено, що одним з найбільш актуальних питань психолого-педагогічної науки є проблема деструктивних форм поведінки дітей і підлітків, а також розкривається сутність і детермінанти девіантного поведіння.

Проаналізовані методи виховного впливу на підлітків, від яких залежить процес адаптації і реабілітації до нормативним вимогам соціального середовища.

Ключеві слова: відхилення, девіантне поведіння, девіантні підлітки, профілактика, напрямлення роботи соціального педагога.

Summary. To research directions and methods of social pedagogy of deviant adolescents. Based on the analysis of scientific literature revealed that one of the most pressing issues of psychological and educational science there is a problem of destructive behaviors of children and adolescents and the essence and determinants of deviant behavior.

The methods of the influence on adolescents that affect the process of adaptation and rehabilitation to the regulatory requirements of the social environment.

Key words: deviation, deviant behavior, deviant adolescents, prevention, social activities of the teacher.

159.955:159.9-051

Ю.С. МАРЧУК

ПСИХОЛОГ-ПРАКТИК ТА ПСИХОЛОГ-ТЕОРЕТИК: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ

У статті актуалізовано проблему психологічних особливостей розвитку професійного мислення психологів-практиків та психологів-теоретиків; окреслено їх основні відмінності та суміжності в формуванні професійного мислення.

Ключові слова: професійне мислення, психолог-практик, психолог-теоретик, психологічні знання, вміння, професійна діяльність, мотивація, розвиток.

Постановка та актуальність проблеми. Наука і практична діяльність - дві тісно взаємопов'язані і в той же час істотно відрізняються один від одного сфери суспільної практики. Тому використання результатів наукового пізнання в практичній діяльності будь-якого фахівця далеко не простий процес, обумовлений взаємодією практиків, які здійснюють певну діяльність (будь то управління, навчання чи виховання) і теоретиків, які займаються вивченням цієї діяльності.

Диференціація психології на окремі галузі відповідає практичним завданням, що стоять перед наукою і мають свою специфіку. Фундаментальна частина психології представлена загальною психологією -